

Pekka Metso

Kasvattajien käsityksiä lasten arvokasvatuksesta ja vapaudesta¹

Ortodoksia 64 (2024), 73–80

DOI: 10.61560/ortodoksia.147158

Luon tässä kirjoituksessa katsauksen ortodoksisten lasten kasvattajien käsityksiin arvokasvatuksesta ja vapaudesta osana kodeissa annettavaa uskonto-kasvatusta. Katsaus liittyy käynnissä olevaan laajempaan tutkimukseeni, jonka kohteena on ortodoksisten lasten uskonnollinen primaarinen sosialisointi Suomessa kasvattajien kuvaamana. Tutkimuksen fokuksessa ovat uskonnolliseen sosialisointiin liittyvät käsitykset, periaatteet, tavoitteet, käytännöt ja kokemukset, sanalla sanoen kotien uskontokasvatuksen todellisuus sellaisena kuin siihen osallistuneet kasvattajat sitä kuvaavat. Laajemman tutkimukseni osatuloksia on jo julkaistu toisaalla.²

Tämän katsauksen – ja laajemman tutkimukseni – aineisto muodostuu 41 kirjeestä, jossa ortodoksisen lapsen uskonnolliseen kasvatukseen osallistuneet henkilöt, käytännössä biologiset ja sosiaaliset vanhemmat ja isovanhemmat, kertovat kokemuksistaan ortodoksisen lapsen uskontokasvattajana toimimisesta. Aineisto on kerätty avoimella kirjoituskutsulla vuoden 2014 keväällä. Tässä katsauksessa en tavoittele kattavaa ja tarkkaa analyttistä esitystä, vaan aineistonäytteiden ja niiden yhteydessä tekemieni havaintojen tavoitteena on tehdä kuuluvaksi uskontokasvattajien ääni ja kokemus uskontokasvatukseen sisältyvissä arvokasvatuksen ja vapauden teemoissa. Yksittäisiin vastaajiin viitatessani käytän heille antamiani pseudonyymejä. Käytän samoja pseudonyymejä myöhemmin ilmestyvässä laajemmassa tutkimuksessani.

¹ Katsaus pohjautuu Teologian ja uskonnon tutkimuksen päivillä vuonna 2022 pidettyyn esitelmään.

² Metso & Penttinen 2020; Metso 2019; Metso 2018.

Arvokasvatus uskontokasvatuksen kokonaisuudessa

Ortodoksisten lasten uskontokasvatuksesta vastaavien kasvattajien käsityksen arvokasvatuksen merkityksestä voi kiteyttää toteamukseen, että arvot muodostavat ortodoksisen identiteetin perustan.

Aineistoa kokonaisuutena tarkasteltuna uskontokasvatuksen arvokasvatus liittyy ensinnäkin ortodoksisen identiteetin henkilökohtaiseen ulottuvuuteen: omakohtaisesti koettu ortodoksisuus ilmenee arvoina ja asenteina sekä henkisenä ja hengellisenä rakentumisena. Toiseksi arvokasvatus suuntautuu ortodoksisen identiteetin tiedollis-aidolliseen ulottuvuuteen: uskontokasvatuksessa korostuu ortodoksinen tapaperinne ja uskon tiedollinen ulottuvuus, joka kasvattajien käsityksessä on erottamattomasti yhteydessä arvoihin ja asenteisiin. Arvot ovat keskeinen osa käytännöllisenä asennoitumisena ja tiedollisena ymmärryksenä ilmenevää omakohtaisesti elettyä ortodoksisuutta. Lähes kaksi kolmasosaa aineistossani olevista kasvattajista nimeää arvot tai eettisyyden joko suoraan uskontokasvatuksen tavoitteeksi tai tuo muutoin esille pitävänsä arvojen välittämistä uskontokasvatuksen keskeisenä tavoitteena. Noin neljäsosa kasvattajista toteaa eksplisiittisesti, että uskontokasvatuksen tavoitteena on arvojen välittäminen. Esimerkiksi Liisa ja Hannu toivovat, että heidän lastensa ”arvot muodostuisivat ortodoksisen opin mukaisiksi”. Susanna puolestaan toivoo, että ”ortodoksisen kirkon arvojen syvyyden ja kauneuden kunnioittamisen välittyä lapselle”.

Arvokasvatuksen keskeisyyttä uskontokasvatuksessa painottavien kasvattajien tavoitteena on välittää lapsille leimallisesti uskonnollinen arvomaailma tai vähintäänkin sitä arvostava asenne. Uskonnollisesta arvomaailmasta kirjoittaessaan kasvattajat käyttävät luonnehdintoja kuten ”uskonnollinen”, ”ortodoksinen”, ”kristillinen” ja ”kirkollinen”. Uskonnollis-eettiset arvot ilmenevät asenteissa, joiden kasvattajat katsovat joko sisältyvän ortodoksisuuteen tai välittyvän heidän omassa asennoitumisessaan.

Lapselle uskontokasvatus on aloitettava jo vauvasta, aikuisuuden kynnykselle saakka, pitkäjänteisyydellä, lempeydellä ja rakkaudella ja yhdessä. Siitä kehittyä hyvä itsetunto ja arvomaailma lapselle, ja ne ovat parasta perintöä minkä hänelle voi antaa. (Natalia)

Kenties yllättäen arvomaailman tarkempi sisältö jää useimmissa vastauksissa kuvaamatta. Kasvattajat kertovat pitävänsä arvokasvatusta keskeisenä osana

ortodoksista uskontokasvatusta, mutta eivät kuitenkaan tarkemmin erittele, mitä arvokasvatus tarkkaan ottaen tarkoittaa. Monin tavoin runsaasta ja syvällisestä aineistosta ei siten voi muodostaa kattavaa kuvaa siitä, mitä käytännössä tarkoittaa uskontokasvatuksen tarjoama ”vankka eettinen pohja” tai uskontokasvatukseen sisältyvät ”eettiset ja moraaliset asiat”. Kasvattajien kirjeissä käy selväksi, että arvot ovat heistä uskontokasvatuksen tärkeä osa-alue, mutta he eivät erittele arvoja tarkemmin. Mahdollisesti osa kasvattajista koki vaikeaksi nimetä yksittäisiä arvoja, mutta halusi tuoda esille sitoutumisensa arvokasvatukseen yleensä.

Vaikka aineisto kokonaisuudessaan jää arvojen tarkemman kuvailun osalta valitettavan hämäräksi, osa kirjoittajista valottaa edes jossain määrin tärkeinä pitimiään tai uskontokasvatuksen käytännössä esillä pitimiään arvoja. Useimmin aineistossa esiintyvä arvo on *suvaitsevaisuus*. Neljä suvaitsevaisuuden maininnutta kasvattajaa tarkentaa, että kyse on uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta. Kiinnostavasti käsitys uskonnollisen suvaitsevaisuuden keskeisyydestä liittyy ortodoksien vähemmistöasetelmaan ja kasvattajan omaan kokemukseen uskonnolliseen vähemmistöön kuulumisesta. Kirjeissä kuvataan suvaitsevaisuuteen liittyen vähemmistöön kuulumisen kautta opittua sosiaalista ja kulttuurista vuorovaikutusta enemmistön kanssa sekä asetumista ympäröivään yhteiskuntaan. Oppiminen elämään oman erillaisuuden kanssa ja enemmistöstä poikkeavan identiteetin arvostaminen osana uskontokasvatusta kumpuavat suvaitsevaisuutta korostavien kasvattajien omista lapsuuden- ja nuoruuden kokemuksista. Esimerkiksi Irene perustelee oman omalla erillaisuuden kokemuksellaan suvaitsevaisuuden merkitystä omien lastensa uskontokasvatuksessa:

Voisi jopa sanoa, että ortodoksisuus on auttanut minua ymmärtämään paremmin erillaisuutta. Tätä suvaitsevaisuutta toivon myös omille pojilleni ja yritän myös antaa sellaista kasvatusta pojilleni, että he sietävät hyvin erillaisuutta, koska ovat itsekin ”erilaisia”.

Uskonnollista suvaitsevaisuutta arvona korostavien kirjoittajien ymmärryksessä vähemmistöasetelma muodostaa identiteettiä määrittävän tekijän, jonka toivotaan auttavan lapsia heidän navigoidessaan erilaisten katsomusten ja uskonnollisten perinteiden keskellä. Niinpä esimerkiksi Annelin mukaan uskontokasvatuksen tavoitteena on, että lapsesta ”kasvaa uskonnollisesti suvaitsevainen. Olisihan aika jättipotti sattumalta syntyä ainoaan oikeaan us-

kontokuntaan, niitä kun kuitenkin piisaa maailman täydeltä.” Saara puolestaan tähdentää kasvatuksessa ”uskonnollista suvaitsevuutta muita uskontoja kohtaan”, etenkin suhteessa luterilaiseen kirkkoon. Tainan mukaan uskontokasvatuksen tärkeimpien tavoitteiden joukkoon sisältyy ”toisten ihmisten ja heidän arvojensa sekä uskontonsa kunnioittaminen”. Suvaitsevaisuuden lisäksi aineistoissa toistuivat useammin kuin kerran (kahdesta neljään mainintaa) seuraavat arvot: toisten kunnioittaminen, toisten huomioiminen, lähimmäisenrakkaus, tasa-arvo sekä luonnon suojeleminen ja kunnioittaminen.

Näistä lähimmäisenrakkaus sijoittuu ilmaisuna kenties selkeimmin uskonnolliselle alueelle. Vähättelemättä aineistossa esiintyvien muiden arvojen uskonnollista ominaislaatua, voidaan havaita, että kasvattajien mainitsemat uskonnollisen kasvatuksen arvot sisältyvät myös kasvatukseen tavoitteisiin yleisemminkin. Tähän liittyen osa kasvattajista toi esille, että vaikka heidän uskontokasvatuksessa korostamansa arvot sisältyvät ylipäänsä kasvatukseen arvosisältöihin, heille niiden merkitys juontuu uskonnollisesta ymmärryksestä käsin. Yksi näin uskonnollisen ja yleisen kasvatuksen yhteyttä hahmottaneista kasvattajista on Iida, joka kuvaa uskontokasvatuksen arvoulottuvuutta kristillisen ihmiskuvan perusteella seuraavasti:

Tärkeänä pidän eettisiä ja moraalisia asioita luontoon ja toisten ihmisten kunnioittamiseen ja huomioonottamiseen liittyen. Sekä ihmisen vapaata tahtoa kun hän tekee elämäänsä koskevia päätöksiä.

Riina hahmottaa uskontokasvatuksen holistisesti, jolloin uskonto ei ole oma erillinen alueensa vaan ennemminkin elämää kokonaisuudessaan jäsentävä tekijä:

Ortodoksille uskonto ei ole henkilökohtainen, erillinen osa elämää, vaan se näkyy koko elämässä. Siksi on ehkä vaikea sanoa mikä on uskonnollista kasvatusta, ja mikä ”tavallista” kasvatusta. Ehkä koko perhe-elämä onkin uskonnollista kasvatusta?

Tarkkarajaisuuden puuttuminen uskonnollisen kasvatuksen ja muun kasvatuksen väliltä on piirre, joka näyttää vastaavan useimpien kasvattajien kuvauksia uskonnollisen kasvatuksen luonteesta ja käytännöstä. Kiteyttäen voisikin sanoa, että ortodoksinen uskontokasvatusta toteutuu perhe-elämän kokonaisuudessa, jossa ei ole mahdollista eikä ehkä mielekästäkään erotella toisistaan uskonnollista ja muuta kasvatusta.

Vapaus ortodoksisessa uskontokasvatuksessa

Uskontokasvatukseen liittyvä vapauden periaate tulee näkyväksi kolmella keskeisellä tavalla. Ensinnäkin vapaus liittyy kasvattajan lapsen asennoitumisessa ja kasvatussuhteessa. Toiseksi ja edellisestä juontuen, vapaus liittyy kasvattajan käsitykseen uskontokasvattajan roolistaan. Kolmanneksi vapaus ilmenee uskonnollisen perinteen kriittisenä arvioimisena. Lapsen asennoitumisen näkökulmasta katsottuna vapauden teemassa korostuu kasvatussuhteen emotionaalinen ulottuvuus, ja siinä etenkin pyrkimys vahvistaa lapsen luottamusta elämään. Tätä ilmentävät vanhemman sitoutuminen lapsen kasvattamiseen ja samanaikainen halu huomioida lapsen vapaus itseään koskeissa asioissa myös uskontokasvatuksen alueella. Selvästikin ortodoksisien lasten uskontokasvattajat katsovat, että kasvatussuhteen perustana on lapsen itsenäisyyden arvostaminen, joka ilmenee ennen kaikkea lapsen vapauden kunnioittamisena. Kasvattajien pyrkimyksenä on osallistaa lapsi pakottamatta perheen uskonnolliseen toimintaan sekä seurakunnan järjestämiin jumalanpalveluksiin ja kerhotoimintaan. Tämä tapahtuu lapsen ikäkautsi huomioiden. Pienimpiä lapsia ei aseteta uskonnollista toimintaa koskeviin valintatilanteisiin, vaan he ovat mukana perheen yhteisissä uskonnollisissa käytänteissä ja aktiviteeteissa. Iän karttuessa lapsen itsenäisyys kasvaa myös uskonnollisuuden alueella.

Kasvattajat näyttävät aineistoni perusteella olevan varsin luottavaisia sen suhteen, että lapsen vapautta kunnioittava uskontokasvatus luo elämälle hyvän ja vankan perustan, jonka murentumista ei tarvitse pelätä. Vapauden teema liittyy kiinnostavalla tavalla myös uskontokasvattajan roolia koskeviin käsityksiin ja pohdintoihin, kun uskontokasvattajan auktoriteettiasemaa peilataan kasvattajan omaa hengellisen kasvun prosessia vasten. Uskontokasvatuksen alueelle liittyvissä kuvauksissa kasvattajan ja lapsen vuorovaikutuksesta uskontokasvattajat kertovat omasta samanaikaisesta uskonnollisesta sosialisatiostaan, joka on seurausta toimimisesta uskontokasvattajana. Uskontokasvatuksen dynamiikka sisältää siten myös kasvattajan oman uskonnollisuuden reflektoinnin ja prosessit. Kasvatussuhteen kannalta kyse on kahdesta samanaikaisesta uskonnollisen sosialisatian prosessista, minkä tunnistaminen korostaa sekä kasvattajan ja kasvatettavan kasvatussuhteen merkitystä että kasvattajan ja kasvatettavan uskonnollisen sosialisatian persoonallista luonnetta. Tuulikki kuvailee kasvatussuhteeseen kuuluvaa vuorovaikutusta ja prosessimaisuutta kertomalla olevansa tyttärensä uskon-

tokasvattajana itsekin kasvun tiellä. Tuulikin mukaan ymmärrys omasta kasvuprosessista heijastuu kasvatussuhteeseen keskinäisen ymmärryksen etsimisenä ja pyrkimyksenä hyvään vuorovaikutukseen lapsen kanssa. Oman uskonnollisen sosialisointiprosessin tunnistaminen ei tarkoita, että kasvatijat eivät tunnista auktoriteettiasemaansa. Esimerkiksi Hanna kuvaa tätä toteamalla, että ”vanhemmat ovat vanhempia, eikä kavereita”. Eeva puolestaan luonnehtii olevansa uskontokasvattajana kuin ohjaaja ja valmentaja, joka opastaa lasta ortodoksiin tapoihin. Uskontokasvattajana toimimisessa omat sisäisen hengellisen kasvun prosessit ja auktoriteettina lapselle toimiminen limittyvät toisiinsa. Elisa kirjoittaa tästä seuraavasti:

Kysyn itseltäni usein, mitä tarkoittaa se, että olen (tai perheemme on) kristitty? Lapsen kanssa joudun pohtimaan sitä jatkuvasti. Miten olla esimerkkinä? Käytännössä pyrin keskustelemaan lapsen kanssa uskoon liittyvistä asioista arjessa, joko tilanteissa nousevien kysymysten pohjalta, tai erikseen kertoen ja opettaen. Liian usein otan ylhäältä alas -roolin, eli esiinnyn uskonnollisena auktoriteettina. Useammin tahtoisin pohdiskella asioita lapsen kanssa. (Tämä on varmasti myös ikäkysymys.) Tiettyjä arvoja opetan lapselleni selkeästi, eettisinä sääntöinä, esim. ”kristitty ei kosta”.

Elisan kuvauksessa korostuu, osin lapsen iästä johtuen, uskontokasvatukseen kuuluva kasvattajan auktoriteettiasema. Samalla hänen ilmaisee arvostavansa tasavertaisuutta henkivää vuorovaikutusta ja keskustelua. Monet kasvattajat kuvaavat itseään kanssakasvatettavina tai -kasvajina, jotka lapsen uskontokasvattajana toimiessaan ovat omalla hengellisen kasvun tiellä. Toimiminen oman lapsen uskontokasvattajana on sysäävä voima omalle uskonnolliselle kasvulle ja oman uskonnollisuuden pohdinnalle. Kyse ei siis ole samanaikaisesta yleisestä hengellisestä kasvuprosessista, vaan nimenomaisesti uskontokasvattajan rooliin liittyvästä kasvuprosessista, jossa tärkeänä hengellisen kasvun katalyyttina toimii suhde omaan lapseen. Käytännössä moni minulle kirjoittaneista kasvattajista kuvailee omana käytännön perhe-elämään liittyvänä kokemuksenaan kahta ortodoksisen uskonnonpedagogiikan keskeistä periaatetta: jatkuvaa uskontokasvatusta ja uskontokasvatuksen vuorovaikutteisuutta. Keräämäni aineisto osoittaa, että suomalaisten ortodoksisen lasten perheissä kaikki perheenjäsenet ovat tavalla tai toisella osallisia uskontokasvatuksesta ja kasvattavat toinen toisiaan. Uskontokasvatuksessa on kyse samanaikaisesti vapaudesta kasvaa ja kasvattaa.

Kolmas ja viimeinen uskontokasvatukseen liittyvä vapauden näkökulma liittyy oman uskonnollisen perinteen kriittiseen arvioimiseen osana uskontokasvatusta. Aineistossani on kasvattajia, jotka suhtautuvat kriittisesti joihinkin ortodoksisen kirkon edustamiin tai hyväksymiin arvoihin ja asenteisiin. Tällöin he myös opettavat lapsilleen kriittisyyttä kirkon opetuksien omaksumisessa ja toiminnan arvioimisessa. Silloin oman uskon mukaan eläminen tarkoittaa kirkon ja sen edustamien käsitysten kyseenalaistamista, mikäli ne eivät vastaa omakohtaisesti sisäistettyä uskonnollista uskoa. Näiden kasvattajien käsityksissä uskonnolliseen ymmärrykseen perustuva kriittisyys on osa tervettä ja ehjää uskonnollisuutta. Anneli pitää tärkeänä ”että lapset kyseenalaistavat ja ajattelevat omilla aivoillaan.” Taina puolestaan painottaa, että ”lapset saavat kysyä ja kyseenalaistaa sekä epäillä ja kieltää.” Vapaus kritisoida kirkkoa ja uskontoa korostuu varsinkin isompien tai jo aikuistuneitten lasten kohdalla. Piia kirjoittaa keskusteluistaan oman aikuisuuden kynnyksellä olevan tyttärensä kanssa:

Viime aikoina etenkin kysymys seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä on herättänyt keskustelua tyttäreni ja minun välillä. Meillä on pitkään ollut perheystävinä näihin ryhmiin kuuluvia ihmisiä emmekä ole samaa mieltä kirkon virallisen kannan kanssa.

Kasvattajien mielestä käsitykseen uskonnollisesta uskosta liittyy pääsääntöisesti ajatus kirkkoon sitoutuneesta ja sen ajattelutavan jakavasta ihmisestä. Kriittistä arviointia ja kuuliaisuutta painottavat näkemykset voitaisiin helposti nähdä toisilleen vastakkaisina. Aineistoni ei kuitenkaan tue kriittisyyden ja perinteeseen sitoutumisen toinen toisensa poissulkevuutta. Pikemminkin niiden voi nähdä sisältyvän vahvaan uskonnolliseen identiteettiin, jossa oma-kohtainen liittyminen ortodoksisen perinteeseen antaa tilaa sen kriittiselle arvioimiselle. Vapauden hengessä myös kuuliainen kirkon jäsen voi kyseenalaistaa kirkon opetuksia tai seurakuntalaisten keskuudessa esiintyviä käsityksiä. Huomattavaa on, että perinteen kriittisen arvioinnin tärkeyttä painottavissa vastauksissa esiintyy yhtä lailla suvaitsevaisuutta eettisenä päämääränä korostavaa ajattelua kuin mukautuvampaan perinteeseen liittymistä korostavien kasvattajien vastauksissa.

Lopuksi: Uskontokasvatuksen tavoitteena on hyvä ihminen ja sitoutunut ortodoksi

Edellä on käynyt ilmi, että ortodoksisten lasten uskontokasvatuksesta vastaavat kasvattajat pitävät arvokasvatusta keskeisenä ortodoksisen identiteetin muodostamisessa ja ylläpitämisessä. Arvot ja asenteet ovat lapsen omakohtaisen ortodoksisuuden, identiteetin ja elämäkatsomuksen keskeisiä rakennusaineiksia. Uskontokasvatukseen liittyy myös vapauden periaate, joka ilmenee sekä lapsen itsenäisyyden arvostuksena että kasvatussuhteeseen kuuluvana vastavuoroisuutena. Suvaitsevaisuus nousee vastauksissa esille keskeisimpänä arvona. Muutoin kasvattajat eivät juurikaan erittele, mitä ortodoksinen arvokasvatus tarkkaan ottaen sisältää tai yleisemminkin tarkoittaa. Ortodoksisen identiteetin arvoulottuvuus jää siten epämääräiseksi: sen merkitys kyllä tunnustetaan uskontokasvatuksessa, mutta harva kasvattaja osaa eritellä sitä. Satunnaiset arvokasvatuksen sisältöihin liittyvät täsmennykset antavat kuitenkin mahdollisuuden luonnostella ortodoksisen uskontokasvatuksen tavoitteeksi kasvattaa *hyviä ihmisiä*, jotka suhtautuvat kanssaihmiisiinsä ja ympäröivään maailmaan kunnioittavasti ja arvostavasti. Uskontokasvatuksen tavoitteena on myös kasvattaa lapsesta *sitoutunut ortodoksi*, joka kunnioittaa oman kirkkonsa perinnettä ja noudattaa sitä itse käytännössä. Siihen sisältyy myös vapaus arvioida kriittisesti uskonnollista perinnettä omakohtaisesti omaksuttujen arvojen pohjalta.

Kirjallisuus

Metso, Pekka (2018). Raising a Christian or an Orthodox Christian? Parents' experience of their ecumenical reality and minority status in religious upbringing of Finnish Orthodox children and youth. Teoksessa Martin Ubani (ed.), *New international studies on religions and dialogue in education*. Münster: Waxmann, 13–30.

Metso, Pekka (2019). Making minority faith (in)visible through religious education: Parents' experiences of identification of their children's Orthodox identity in Finnish public schools. *Journal of Religious Education* 67:1, 61–76.

Metso, Pekka & Penttonen, Soili (2020). Uskontokasvatus vähemmistöasemassa ja ekumeenisessa perheessä. Ortodoksisen uskontokasvatuksen teoria ja käytäntö suomalaisessa perhetodellisuudessa. Teoksessa Laura Kallatsa, Pekka Metso, Kati Niemelä & Mari Parkkinen (toim.), *Uskonto, perhe ja hyvinvointi. Juhlakirja dosentti Jouko Kiiskin täydyttyä 65 vuotta* 8.12.2020. Joensuu: Karjalan teologinen seura, 11–29.